

Россия Федерациязының чырыдышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Чөөн-Хемчик кожууннун өөредилгекилдизи
Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожууннун
Муниципалдыг бюджеттиг ниити өөредилге организациязы
«Чадаананың ийи дугаар ортумак ниити билиг өөредилге чери»

Шиитпирлээни:
МК удуртукчугузу:

Салчак /Салчак Н.В./

Чөпшээрешкени:
Өөредилге талазы-биле
директорнун оралакчызы:
М /Ооржак А. К./

Протокол № 01
« 16 » 08 2023 чыл

« 31 » 08 2023 чыл

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

эртемниң ады: «ТЫВА ДЫЛ»
ҮНДЕЗИН ДЕҢНЕЛ
5 КЛАСС

Тургузукчулары:

Куулар Чодураа Сергеевна,
тыва дыл болгаш чогаал башкызы,
1 категория.
Деге Борбаанай Ондаровна,
Тыва дыл болгаш чогаал башкызы,
1 категория.

Чадаана хоорай
2023-2024 өөредилге чылы.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

5-ки класска төрөөн (тыва) дыл программазын Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан (РФ-тинң Өөредилге ямызының дужаалы, май 31, 2021, № 286 болгаш № 287), ол ышкаш Федералдыг өөредилге (16.11.2022 №992, 993, 23.11.2022 № 1014) дужаалдарында көрдүнгөн өскерилгелерни өөренип көргөш, 5-ки класстың өөреникчилеринге таарыштыр тургустунган өөредилге номунга база Федералдыг өөредилгениң программазынга даянып тургускан.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажилдары:

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедииникиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажил-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралының, ажил-чорудулгазының бүгү-ле талалрында калбаа-биле ажыглаттынынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээдип алыры - өөреникчилерге өске эртемнерни чедииникинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

5-ки класска тыва дыл эртемниң утказы болгаш тургузуу

Школага тыва дыл эртемни (курузун) өөредириниң программазында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедииникиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Программаны колдуунда шуушкак принцип ёзугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаңгыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредири көрдүнгөн.

5-ки класска «Дыл дээрге кижилерниң харылзажырының чепсээ» деп дылдың ниитилел амыдыралынга ужур-дузазын көргүскен, таныжылга сорулгалыг теманы кииргеш, эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары көрдүнгөн. Катаптаашкын соонда «Синтаксис, пунктуация болгаш чугаа культуразы», «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Фонетика. Графика, орфография», «Сөс тургузуу, сөс чогаадылгазы. Орфография» деп эгелерни өөренир. Аңаа улай «Морфология, орфография, чугаа культуразы» деп улуг бөлүктүң «Чүве ады», «Демдек ады», «Сан ады» деп кезектерин өөренир.

5-ки класска тыва дыл эртемниң туружу:

Федералдыг базистиг өөрөдилге планында РФ-тиң өөрөдилге черлеринге ӨФКС ёзугаар тыва дыл неделяда 3 шак, азы чылда 102 шакка өөрөдир кылдыр киирген.

Өөрөдилге–тематиктиг план

Кичээлдин темазы	Ниити шагы	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгазы
Киирилде кичээл. Төрөөн чуртувус, төрөөн дылывыс. Катаптаашкын.	1	-	1
I. Лексика	17	3	1
II. Фонетика, орфография.	20	3	17
1. Фонетика, орфография.	12	1	11
2. Графика, орфоэпия	8	2	6
III. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы	11	3	7
1. Сөс тургузуу.	4	1	3
2. Сөс чогаадылгазы.	7	2	4
IV. Морфология, орфография.	46	8	38

1. Чүве ады	23	3	20
2. Демдек ады	11	3	8
3. Сан ады	12	2	10
V. Синтаксис	7	-	5
Катаптаашкын	3	2	1
Ниитизи-биле	102		

**5-ки класстың өөреникчилериниң тыва дылдың программазын шиңгээдип алып
ужурлуг түннелдери:**

- Сөстөрниң лексиктиг, фонетиктиг, тургузуг талазы-биле, чугаа кезектериниң аайы-биле сайгарылгазын кылып билир.

- Чүве ады, демдек ады, сан адын сөзүглелдерден тып, танып билир.

- Чүве аттарының, демдек аттарының, сан аттарының грамматиктиг уткаларын, кол морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ролун тодарадып билир. Укталган чүве аттарын, демдек аттарын тургузуп, чугаага шын ажыглап билир.

- *Орфографиядан* - сөстөргө 1-5 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар.

Сөс иштинге дакпырлаан ажык эвес үннерни (тт, сс,пп,кк, нн,мм) ийи үжүк-биле бижиир.

Географтыг аттарны, кудумчулар болгаш шөлдер аттарын, төөгүлүг болуушкуннар, чоннуң байырлалдарының аттарын улуг үжүктер-биле бижиир. Номнар, солуннар, журналдар, чуруктар, кинофильмнер, шиилер, литература болгаш музыка чогаалдарының аттарын улуг үжр-биле эгелеп бижиир болгаш оларны кавычкаалаар.

- *Пунктуациядан* – домактарда өөрөнгөн дүрүмнеринге бижик демдектерин тыпкаш, оларны тайылбырлап билир.

Адалгаларга бижик демдектерин салыр;

Болгаш, база, а, ынчалза-даа деп эвилелдер-биле болгаш эвиледер чокка холбашкан чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга бижик демдектерин салып билир.

Түңнекчи сөстөргүнчү соонга ийи сек салыр, мурнунга тире салыр.

Нарын домактарда *ынчалза-даа*, *а*, *харын* деп удурланыштырар; *чүге дээрге*, *ынчангаши* деп чагырыштырар эвилелдерниң мурнунга биче секти салып билир.

Дорт чугааны кавычка-биле аңгылаар, авторнуң сөстөрүниң соонга ийи сек, мурнунга тире демдекти салып билир.

Өөредилге-методиктиг хандырылга:

Немелде литература:

1. А. К. Ойдан-оол, М.Ч. Ооржак., С.-С.Т. Ооржак. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, 2003.
2. А. К. Ойдан-оол, С.К. Тадар-оол. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, ТывНУЧ, 2004.
3. Д. А. Монгуш, А. К. Ойдан-оол. Методиктиг сүмелер. 6-7 класстарның «Тыва дыл» ному-биле ажилдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
4. Д. Х. Ооржак болгаш өскелер-даа. 5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөредилге номнарынга дидактиктиг материал. – Кызыл, 1994.
5. Е.Б. Салзынмаа. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. – Кызыл: ТывКУ, 2004.
6. К. Б. Март-оол. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. – Кызыл, 2002.
7. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Кызыл: Республика типографиязы, 2001.
8. Ш.Ч. Сат. Тыва диалектология. – Кызыл: ТывНУЧ, 1987.

Словарьлар:

1. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
2. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
3. Б. К. Ондар. Топонимический словарь Тувы. _ Кызыл: ТКИ, 2007.
4. С.И. Ожегов. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
5. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
6. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К, М). _ Новосибирск: Наука, 2004
7. Я.Ш. Хертек. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

Календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Үези		Кичээлдин темазы
	план	факт	
1	02.09.		Тыва дыл дугайында. Дыл болгаш чугаа
Лексика			
2	04.09.		Лексика дугайында билиг. Сөстүң лексиктиг утказы.
3	06.09.		Тыва, орус дылдарның тайылбырлыг словарьларының дугайында.
4	09.09.		Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр.
5	11.09.		Сөстүң дорт болгаш доора уткалары
6	13.09.		Ч.с. Чогаадыг-чурумал «Алдын күс»
7	16.09.		Чогаадыгның анализи. Омонимнер, оларның хевирлери
8	18.09.		Хыналда диктант «Аскан анай» (ДЧ, ар.17)
9	20.09.		Лексиканың темалыг бөлүктери.
10	23.09.		Синонимнер дугайында билиг.
11	25.09.		Антонимнер дугайында билиг.
12	27.08.		Табу болгаш эвфемизмнер.
13	30.09.		Сөстүң лексиктиг сайгарылгазының чуруму.
14	02.10.		Фразеологизмнер.
15	04.10.		Фразеологизмнерниң лексиктиг сайгарылгазының чуруму.
16	07.10.		Лексикага катаптаашкын.
17	09.10.		«Лексика» деп темага зачёт.
18	11.10.		«Лексика» деп темага хыналда ажыл.
Фонетика. Орфография.			
19	14.10.		Фонетика дугайында билиг. Чугаа органны болгаш чугаа үннери.
20	16.10		Артикуляция болгаш транскрипция дугайында эге билиг.

21	18.10.		Дылдың үн системазы: ажык болгаш ажык эвес
22	21.10.		Хыналда диктант «Чодураа» (ДЧ, ар. 55).
23	23.10.		Ажык үннерниң бөлүктээшкени.
24	25.10.		Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын бижири.
25	28.10.		Й үннүг үжүктөр (я, е, ё, ю), оларны шын бижири болгаш ажыглаары.
26	08.11.		Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени. Дүлей, ыткыр, аяр ажык эвес үннер.
27	11.11.		Күштүг, кошкак болгаш эң кошкак ажык эвес үннер.
28	13.11.		Ажык эвес үннерниң үжүктөрүн шын бижири.
29	15.11.		Т-Д, П-Б деп үннерниң үжүктөрүн шын бижири
30	18.11.		Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чурumu. Сөске ажык эвес үннерниң дөмейлежири.
Графика. Орфоэпия.			
31	20.11.		Графика, ооң хевирлери. Алфавит.
32	22.11		Ъ болгаш Ъ демдектерни хереглээри.
33	25.11.		Сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчуру. Сөске кожумактарның немежир чурumu.
34	27.11		Слог болгаш ооң хевирлери. Сөстү көжүрериниң чурumu. Ударение дугайында билиг. Тыва дылда ударениениң туружу, хевир.
35	29.12.		Фонетиктиг сайгарылганың чурumu.
36	02.12.		Хыналда диктант «Суванның оолдары» (ДЧ, ар.38)
37	04.12.		Орфоэпия дугайында билиг. Тыва орфоэпияның чугула айтырыглары: нарын сөстөрниң шын адалгазы.
38	06.12.		Фонетикага катаптаашкын.
39	09.12.		«Фонетика» деп темага зачёт.
40	11.12.		«Фонетика» деп темага хыналда ажыл.
Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы			
41	13.12.		Сөстөрниң уткалыг кезектери (морфемалар).
42	16.12.		Дөс дугайында билиг. Өскертилге кожумактары.
43	18.12.		Сөс тургузуун сайгарарының чурumu.
44	20.12.		Хыналда диктант «Делгелге» (ДЧ, ар.23)

45	23.12.		Диктантаының анализи. Хыналда ажыл.
46	25.12.		Хыналда ажылдың анализи. Сөстүң уткалыг кезектери (катаптаашкын)
Сөс чогаадылгасы			
47	27.12.		Морфологтуг (кожумактыг) арга.
48	29.12.		Синтаксистиг арга-биле (ийи дөстүң катгышканындан) чаа сөстү чогаадыры.
49	08.01.		Морфологтуг болгаш синтаксистиг аргалар-биле укталган сөстерни сайгарарының чуруму.
50	10.01.		Сөс чогаадылгасынга катаптаашкын.
51	13.01.		Хыналда диктант «Оор». (ДЧ, ар.32).
52	15.01.		«Сөс тургузуу», «Сөс чогаадылгасы» деп темаларга хыналда ажыл.
Морфология. Орфография. Чүве ады.			
53	17.01.		Чугаа кезектери. Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери
54	20.01.		Тодаргай болгаш туугай чүве аттары.
55	22.01.		Хуу болгаш ниити чүве аттары.
56	24.01.		Хуу чүве аттарын шын адаары болгаш бижири.
57	27.01.		Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери.
58	29.01.		Чүве аттарының саны.
59	31.01.		Чүве аттарының сан кожумактарын шын бижири.
60	03.02.		Ч.с. Чогаадыг-тоожуушкун «Куштар-бистиң өңнүктеривис».
61	05.02.		Чүве аттарының хамаарылга хевири болгаш ооң кожумактары.
62	07.02.		Чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири.
63	10.02.		Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири.
64	12.02.		Чүве аттарының падежтери. Адаарының падежи.
65	14.02.		Хамаарыштыларының падежи.
66	17.02.		Бээриниң падежи.
67	19.02.		Онаарының падежи.
68	21.02.		Турарының падежи.

69	24.02.		Үнериниң падежи.
70	26.02.		Углаарының падежи.
71	28.02.		Чүве аттарының падеж кожумактарын шын бижири.
72	02.03.		Чүве адының падежтеринге зачёт
73	04.03.		Үлегерлеп алган сөстөрниң сан, падеж хевирлерин шын бижири.
74	06.03.		Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.
75	09.03.		Чүве адынга катаптаашкын. «Чүве ады» деп темага хыналда ажыл.
Демдек ады			
76	11.03.		Демдек адының грамматиктиг утказы.
77	13.03.		Демдек аттарының тургузуунуң аайы биле бөлүктери болгаш чогаадылгазы.
78	16.03.		Шынарының демдек аттары, оларның чадалары.
79	18.03.		Демдек аттарының темалыг бөлүктери.
80	20.03.		Хамаарылганың демдек аттары.
81	23.04.		Демдек адынын, синтаксистиг хүлээлгези.
82	01.04.		Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы.
83	03.04.		Демдек адынга катаптаашкын. «Демдек ады» деп темага зачёт
84	06.04.		«Демдек ады» деп темага хыналда ажыл.
85	08.04.		Ч.с. Кыска хемчээлдиг чогаадыг- хууда бодал «Ном - билиглерниң үнер дөзү»
Сан ады			
86	10.04.		Сан адының утказы.
87	13.04.		Сан адының морфологтуг тургузуу. Бөдүүн, нарын, катгышкан сан аттары.
88	15.04.		Сан адының бөлүктери. Түң сан ады.
89	17.04.		Аңгылаар сан аттары.
90	20.04.		Чоокшуладыр сан ады.
91	22.04.		Чыыр сан аттары. Дугаар сан аттары.
92	24.04.		Сан аттарының домакка хүлээлгелери.
93	27.04.		Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.

94	29.04.		Сан адының нарын сөстер тургузары болгаш быжыг сөс каттыжыышкыннарынга киржилгези. Сан адын чугаага шын ажыглаары.
95	04.05.		Ч.с.к. Чогаадыг-тоожушкун «Саннарның амыдыралга ажык- дузазы»
96	06.05.		«Сан ады» деп темага хыналда ажыл.
Синтаксис			
97	11.05.		Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкыннарының грамматиктиг уткалары
98	13.05.		Сөс каттыжыышкыннарында сөстерниң холбаалары. Каттыжылга холбаазы.
99	15.05.		Хамааржылга холбаазы.
100	18.05.		Башкарылга холбаазы.
101	20.05.		Сөс каттыжыышкынынга катаптаашкын.
Катаптаашкын			
102	22.05.		Хыналда диктант «Тывыш» (ДЧ, ар.70)
103	25.05.		Түңнел кичээл